

بنیاد سنجش و تقوای اسلامی
حساب ۱۰۰ امام

معاونت عمران روستایی

روش‌شناسی مشارکتی در برنامه‌ریزی کالبدی سکونتگاه‌های روستایی

عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری - سیدعلی بدری - مهدی پورطاهری

تابستان ۱۳۹۰

سرشناسه: افتخاری، عبدالرضا رکن‌الدین، ۱۳۳۴
 عنوان و نام پدیدآور: روش‌شناسی مشارکتی در برنامه‌ریزی کالبدی سکونتگاههای روستایی / عبدالرضا رکن‌الدین
 افتخاری، علی بدری، مهدی پورطاهری؛ [برای] بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، معاونت عمران روستایی.
 مشخصات نشر: تهران؛ بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، ۱۳۹۰.
 مشخصات ظاهری: ۲۷۴ ص.؛ مصور، جدول، نمودار.
 شابک: ۵۰۰۰۰ ریال: ۹-۲۳-۶۶۷۲-۹۶۴-۹۷۸
 یادداشت: نمایه
 موضوع: عمران روستایی - مدیریت
 موضوع: عمران روستایی - ایران - برنامه ریزی
 موضوع: عمران روستایی - طرح‌ها - مشارکت شهروندان.
 شناسه افزوده: بدری، علی، (۱۳۴۱).
 شناسه افزوده: پورطاهری، مهدی، (۱۳۴۴).
 شناسه افزوده: بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، معاونت عمران روستایی.
 شناسه افزوده: بنیاد مسکن انقلاب اسلامی.
 رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۰/۶۷۰۶۸/۴۹ HN
 رده‌بندی دیویی: ۲۰۷/۱۴۱۲
 شماره کتابشناسی ملی: ۲۲۸۲۹۰۳

روش‌شناسی مشارکتی در برنامه‌ریزی کالبدی سکونتگاههای روستایی

مؤلفان: عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری، مهدی علی‌بدری، مهدی پورطاهری

ناشر: بنیاد مسکن انقلاب اسلامی

ویراستار: رضا سوری

طرح روی جلد: هادیه رجب‌زاده

صفحه‌آرایی: رضا علی‌یاری

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: شهیدی

نویت انتشار: اول

سال انتشار: تابستان ۱۳۹۰

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

شماره شابک: ۹-۲۳-۶۶۷۲-۹۶۴-۹۷۸

بها: ۵۰۰۰۰ ریال

تمامی حقوق مربوط به این کتاب محفوظ و متعلق به بنیاد مسکن انقلاب اسلامی می‌باشد.

تهران - خ دکتر فاطمی - شماره ۲۷۱ - صندوق پستی ۱۵۸۷۵/۴۹۱۳

تلفن: ۸۸۹۵۵۹۴۵

دورنگار: ۸۸۹۵۵۹۳۳

نشانی سایت: www.bonyadmaskan.ir

۷	پیشگفتار
۹	مقدمه
۱۱	فصل اول: مفاهیم بنیانی و اندیشه‌ای روش‌شناسی مشارکتی
۱۳	مقدمه
۱۳	برنامه‌ریزی عمومی
۲۱	برنامه‌ریزی کالبدی
۲۳	تحولات مفهومی برنامه‌ریزی توسعه کالبدی
۲۵	اصول و فلسفه وجودی برنامه‌ریزی توسعه کالبدی
۳۱	ابعاد و مؤلفه‌های بنیادی توسعه کالبدی
۳۴	مشارکت عمومی
۳۵	ضرورت‌های مشارکت عمومی و منافع آن
۳۷	اهداف و سطح مشارکت
۳۸	ماهیت و شکل مشارکت در سطوح فضای سازمان‌ها
۳۸	مشارکت و ماهیت فعالیتها
۴۰	برنامه‌ریزی مشارکتی توسعه روستایی
۴۴	فرایند برنامه‌ریزی مشارکتی در برنامه‌ریزی توسعه روستایی
۴۸	اختلاف آرا در فرایند برنامه‌ریزی مشارکتی
۵۰	روش‌شناسی و فنون برنامه‌ریزی مشارکتی
۵۸	روش‌شناسی مدیریت کاربری زمین
۶۰	رویکرد جدید مطالعاتی برای پشتیبانی توسعه‌ای از نظامهای پایدار کاربری زمین
۶۱	چرخه کاربری زمین در روش‌شناسی برنامه‌ریزی کاربری زمین
۶۴	روش‌شناسی ارزیابی مشارکتی روستایی (PRA)
۶۶	اصول روش ارزیابی مشارکتی روستایی
۶۸	مزایای راهبردی (کلیدی) به کارگیری روش PRA
۶۹	نقش تسهیل‌گران و مجریان برنامه‌های توسعه در PRA
۶۹	مدت زمان لازم برای اجرای روش PRA

۷۰	زمان لازم برای اجرای فنون PRA.....
۷۰	پیش شرط‌های موفقیت در فرایند PRA.....
۷۳	فنون روش PRA.....
۷۳	مزایای استفاده از ابزارهای بصری و دیالوگ.....
۷۴	فنها و ابزارهای روش PRA.....
۸۲	قوت‌های روش ارزیابی مشارکتی روستایی.....
۸۲	ضعف‌های روش PRA.....
۸۳	نتیجه‌گیری.....
۸۵	فصل دوم: آموزه‌هایی از روش‌شناسی مشارکتی در برنامه‌ریزی توسعه روستایی ایران ...
۸۷	مقدمه.....
۸۷	فرایند روش‌شناسی برنامه‌ریزی مشارکتی راهبردی روستایی در استان یزد.....
۹۰	کاربرد روش PRA در تدوین برنامه راهبردی توسعه روستایی استان یزد.....
۹۲	کارگاه‌های ویژه نمایندگانشهرستانهای اسلامی روستایی.....
۹۳	کارگاه‌های ویژه کارشناسان و مدیران شهرستانها.....
۹۶	فرایند عمومی تدوین برنامه‌ریزی راهبردی.....
۹۸	فرایند تدوین برنامه راهبردی توسعه روستایی.....
۱۱۰	جمع‌بندی نتایج کارگاه‌های مشورتی.....
۱۲۶	فرایند روش‌شناسی برنامه‌ریزی مشارکتی در تدوین برنامه اقدام ملی.....
۱۳۹	فرایند روش‌شناسی برنامه‌ریزی مشارکتی طرح برنامه راهبردی توسعه کالبدی روستاهای کشور.....
۱۴۷	چارچوب مفهومی روش‌شناسی برنامه‌ریزی کالبدی.....
۱۴۹	فرایند روش‌شناسی برنامه‌ریزی کالبدی.....
۱۵۱	گام‌های اجرایی فرایند روش‌شناسی در برنامه‌ریزی کالبدی.....
۱۵۶	روش شناخت وضع موجود.....
۱۵۸	روش تجزیه و تحلیل وضع موجود.....
۱۶۰	روش تدوین چشم‌انداز.....
۱۶۲	روش تدوین راهبردها و سیاستها.....
۲۳۹	روش تدوین نظام برنامه‌ریزی و مدیریت کالبدی.....
۲۵۳	فرجام سخن.....
۲۶۵	منابع.....

پیشگفتار

بررسی تطبیقی چاپ و نشر کتاب بین دو حوزه توسعه روستایی و شهری نشان می‌دهد که حوزه توسعه روستایی با فقر منابع روبه‌رو است. به طوری که، حل بسیاری از مسائل و مشکلات جامعه روستایی یا براساس تجربه و یا براساس منابع موجود در حوزه اندیشه شهری انجام می‌گیرد که این خود، با توجه به تفاوت‌های ماهوی و عرضی بین این دو فضا، نه تنها سبب نشده تا از مسائل و مشکلات روستاها کاسته گردد بلکه در بعضی از موارد موجب بروز مسائل و مشکلات جدی‌تری نیز شده‌اند.

گرایش اندک محققان و متخصصان به پژوهش در این حوزه، محدودیت منابع نظری و بنیادی، تخصص کم اعتبارات و ضعف روش‌شناسی از جمله عوامل تأثیرگذار بر فقر منابع در این حوزه هستند.

بنیاد مسکن انقلاب اسلامی اگرچه در حوزه تحقیق و پژوهش در خصوص توسعه روستایی سابقه طولانی دارد ولی در سالهای اخیر با توجه به تنوع اقدامات و مسائل و مشکلات در این ارتباط، به انجام تحقیقات و چاپ و نشر کتاب توجه خاص کرده است.

این کتاب ضمن تبیین روشهای نوین تحقیق و پژوهش در فرایند برنامه‌ریزی کالبدی نواحی روستایی بر مبنای رویکرد پایین به بالا، به‌ویژه روشهای مشارکتی، به دخالت دانش محلی یا بومی و دیگر تواناییها و خلاقیت‌های روستاییان در چارچوب برنامه‌ریزی ارتباطی، تأکید کرده و با کاربرست عملی آن در طرح تدوین برنامه راهبردی توسعه کالبدی نواحی روستایی کشور، حرکت نوینی را آغاز نموده که بی‌شک نتایج پرثمری را در آینده نظام تحقیق و توسعه روستایی رقم خواهدزد.

این کتاب در واقع حاصل کار جمعی از استادان دانشگاه، متخصصان، کارشناسان و مدیران اجرایی است. در اینجا ضرورت دارد از تلاش‌های آقایان مهندس محمدرضا شاملو معاونت محترم عمران روستایی و مهندس غلامرضا مجیدی مدیرکل محترم دفتر

برنامه‌ریزی و هماهنگی طرح‌ها سپاس‌گزاری به عمل آید. همچنین از مؤسسه جغرافیای دانشگاه تهران (به‌ویژه مجری طرح آقای دکتر سیدعلی بدری و همکاران علمی طرح)، مدیران و همکاران دفاتر حوزه عمران روستایی، آقای دکتر فرهاد عزیزپور که مسئولیت نظارت کارشناسی طرح را بر عهده داشتند، آقای مهندس عبدالحسین اولاددمشقیه که نمونه‌خوانی و کنترل نهایی متن کتاب را عهده‌دار بودند و مدیرکل و همکاران محترم دفتر روابط عمومی قدردانی می‌گردد.

امید است با انتشار این کتاب، امکان ارائه یافته‌ها و دستاوردهای بنیاد مسکن انقلاب اسلامی به علاقمندان و دانشجویان فراهم و در این رهگذر گامی در جهت توسعه عرصه‌های روستایی کشور برداشته شود.

علیرضا تابش

رئیس بنیاد مسکن انقلاب اسلامی

مقدمه

در میان زمینه‌های متنوع و گوناگون توسعه روستایی، یافتن رهیافت و روش‌شناسی مناسب تحقیق شیوه برخورد با مسائل، مشکلات و مدیریت مسائل جایگاه ممتاز و مهمی دارد زیرا کارایی و اثربخشی نظام توسعه تا حد زیادی در گرو عملکرد موفقیت‌آمیز زیر بخش مطالعات و تحقیقات و مدیریت مربوط به آن است. یکی از مشکلات کشورها در این زمینه، چگونگی دستیابی به اطلاعات اولیه، مطمئن و معتبر، روش مناسب گردآوری اطلاعات (داده‌ها) و تجزیه و تحلیل و سپس به کارگیری آنها در فرایند برنامه‌ریزی توسعه روستایی است و از این رو است که در فرایند تحولی نظام برنامه‌ریزی از جمله روستایی یکی از وظایف خطیر سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان توسعه روستایی، یافتن رهیافتها و راهبردهایی است که بتواند مسائل و مشکلات این بخش را به نحو مطلوبی برطرف سازد. بر این اساس در طول دهه‌های گذشته، رهیافتهای متعددی مطرح گشته و به کار گرفته شده‌است.

یکی از این رهیافتها که در سطح وسیعی مورد استفاده قرار گرفته، رهیافت یا مدل توسعه از بالا به پایین با روش شناختی اثباتی بوده‌است. این رهیافت که از برنامه‌ریزی متمرکز و عموماً در سطح ملی اتخاذ می‌گردد در فرایند کار از جمله آماده‌سازی آن برای اجرا در سطح محلی دفاع می‌کند و یا از یک الگوی همگن در همه سطوح با تکیه بر دیدگاه تخصص محوری برخوردار است. در واقع بدون در نظر گرفتن ذی‌نفع‌ها به‌ویژه مشارکت آنها در فرایند برنامه‌ریزی به طور طبیعی باعث به وجود آمدن شکاف ارتباطی بین روستاییان و برنامه‌ریزان می‌شود.

همچنین به دلیل بی‌اعتنایی به دخالت دانش محلی یا بومی و دیگر تواناییها و خلاقیت‌های روستاییان در فرایند برنامه‌ریزی و به نوعی شرایط ایستا و راکد، ارتباطی را بر روش شناختی حاکم می‌کند و آن را به عنوان یک اصل تغییر ناپذیر می‌پذیرد. بازتاب این فرایند، مشکل خود را در ناکارایی و نااثربخشی برنامه‌های توسعه از یک سو و تاخیر انداختن ظهور و بروز تواناییهای بالقوه از سوی دیگر نشان می‌دهد. مدارک و شواهد حاصل از تجربیات گسترده جهانی، به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه، نشان

می‌دهد که رهیافت بالا به پایین با روش‌شناختی اثباتی در یافتن راه حل مسائل و مشکلات روستایی مانند فقر، بیکاری، نابرابری، مهاجرت، فرسایش منابع طبیعی و نابودی منابع تولید با شکست مواجه شده و نشان داده‌است که این رهیافت در توسعه روستایی با واقع‌گرایی و پایداری درازمدت همراه نیست.

بر پایه آنچه گفته شد، می‌توان گفت که امروزه رهیافت بالا به پایین جای خود را به روشهای جدید با مفاهیم بدیلی مانند «ارتباطات چندجانبه»، «گفتگوی دو و چندجانبه»، «انعطاف‌پذیری» و «روشهای مشارکتی» با روشهای فرااثبات‌گرایی و مبتنی بر رویکرد عقلانیت انتقادی داده‌است.

این روشها، چه آنها که جدید هستند و چه آنها که تعدیل یافته رهیافتهای متعارف هستند، همگی منعکس‌کننده ادراکات دگرگون‌شده‌ای از روابط در سپهر علم و ارتباط آنها با نظامهای زیست و جامعه هستند. تجربیات نشان می‌دهد که، پروژه‌ها و طرحهایی که مستقیماً با مشارکت مردم محلی (با همکاری تسهیل‌گران بیرونی) به اجرا درآمده‌اند، شانس بیشتری برای رسیدن به موفقیت دارند. البته تضمینی وجود ندارد که هر ابتکار توسعه‌ای با موفقیت همراه باشد. با این حال، رهیافتهای مشارکتی سطوحی از نبوغ، خلاقیت و فهم عمیق از مسائل روستایی از جمله برنامه‌ریزی کالبدی فراهم می‌کنند که اغلب با مجموعه‌ای از رویکردهای معمول قابل دستیابی نیستند.

لذا یکی از بحثهای مهم برنامه‌ریزی و توسعه روستایی دالای اهمیت در جوامع روستایی امروزی، بحث برنامه‌ریزی کالبدی با شیوه مشارکتی می‌باشد که در این کتاب مورد تاکید می‌باشد. از این‌رو فلسفه و هدف کتاب پرداختن به رهیافت تعاملی با روش‌شناختی مشارکتی در فرایند برنامه‌ریزی کالبدی در مناطق روستایی است.

دکتر عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری - عضو هیأت علمی دانشگاه تربیت مدرس

دکتر سیدعلی بدری - عضو هیأت علمی دانشگاه تهران

دکتر مهدی پورطاهری - عضو هیأت علمی دانشگاه تربیت مدرس

دکتر قدیر فیروزیا - عضو هیأت علمی دانشگاه پیام‌نور

حمدااله سجاسی قیداری - دانشگاه تربیت مدرس